

# Türkmenleriň işleri

# dokmaçylyk

Category: Kitapcy, Taryhy makalalar  
написано kitapcy | 23 января, 2025

Türkmenleriň dokmaçylyk işleri TÜRKMENLERIŇ DOKMAÇYLYK IŞLARI



Türkmenistanyň Merkezi döwlet arhiwiniň köp sanly taryhy materiallarynyň arasynda şol wagt syrly ýurt diýlip hasaplanylýan, rus patyşasynyň düzgüni tarapyndan Zakaspi oblasti diýlip atlandyrylan ýer hakynda 1881-1917-nji ýyllar aralygyndaky döwürde bu ýere göçüp gelen daşary ýurtlularyň ilkinji täsirlerini beýan edýän dokumentler saklanýar. Dokumentleriň arasynda uýezd naçalniginiň ýazgylary, synlar, etnografik gözegçilikler, syýahatçylaryň bu ýer barada özlerinde galan täsirleri bar. Olar özüni üçin türkmen halkynyň taryhyny açdylar, biz bolsa ata-babalarymyzyň 1917-

nji ýyla çenli nähili ýaşandyklary barada gürrüň bermekçi. XIX asyryň 80-nji ýyllarynda göçüp gelenleri täze ýerde hemme babatda güýçli, kanuna gulak asyjy, özbaşdak adamlar garşy aldylar. Olary ýowuz howa şertlerinde, epgekli çägeliklerde şadyýan, berk bedenli, dokmäde obalylar haýran galdyrdy. Türkmenleriň durmuşynyň ähli-jikme-jikliklerine gözegçilik etdiler we barladylar. Olar beýlekiler bilen bir hatarda tebigata laýyk özboluşlylyga däl-de, erkekleriň, aýallaryň we çagalaryň gelşikli hem owadan geýnişlerine aýratyn üns berdiler. Täsin ýeri, olaryň hünärmentçiligiň hatarynda, türkmenleriň dokma önümlerini taýýarlamak sungatyny başaryşlarynu bellemekleridir.

Ýarym natural hojalygyň şertlerinde dokmaçylyk durmuşda ilkinji zerurlykdy ae her bir öýde her bir aýal maşgala ýüňi işläp taýýarlamagy, ýüp egirmegi we mata dokamagy başarypdyr. Dokma önümi harytlyk görnüşinde hem öndürilipdir XVIII asyrda – XIX asyryň başynda ony öndürmek uly şäherlerde – Merwde, Sarahsda, Ürgençde jemlenipdir. Olaryň arasynda Merw öňe saýlanypdyr. Dokumentlerden mälim bolşuna görä, dokmaçylyk işiniň ýokary däpleri bu ýerde baryp araplar gelmezinden öň hem bolupdyr. Maldarçylygyň ösendigine görä, köp derejede ýüň hem pagra we ýüpek çig mal bolup hyzmat edipdir. Türkmen ussatlary tarapyndan ýüpekden we pagtadan ýeňil matalar, ýüň garyp iki sapakdan bolsa ýyly matalar dokalypdyr. Türkmen matalarynyň owadanlygy göreni haýran galdyrypdyr, olarda reňkleriň we nagyşlaryň sazlaşygy utgaşypdyr (keteniniň zolaklarynyň nagyş äheňleri araplaryň gelmeginden öň hem bolupdyr). Patyşa Russiýasyna birikdirilmeginden ozal, XVIII-XIX asyryň başynda Buhara we Hywa hanlarynyň köp sanly ýörişleri wagtynda, merwli tejribeli dokmaçylaryň köpüsi zor bilen Buhara we Samarkanda göçürilipdir. Olar şol ýerlerde ýüpekçiligiň we dokmaçylygyň ösdürilmegine ýardam edipdirler. Zakaspi oblasti wagtynda Merwde we Ýölötende ýüpek dokmaçylygy ösüpdür. Merw ýüpeginiň gyzył onluk, gyrmyzy keteni, şeýle kem sowsany, begres we beýleki önümleri oblastiň ähli uýezdlerinde öndürilipdir. Ýüpek dokmaçylygy bilen Köpetdagyň etegindäki raýonlaryň, Amyderýanyň orta akymyndaky we Murgabyň boýundaky obalaryň ýaşajylary, umuman, ýüpekçiligiň ösen ähli ýerinde meşgullanypdyrlar. XIX asyryň ahyrynda – XX asyryň başynda ýüpek matalaryny satmak Köpetdag etegindäki köp maşgalalaryň esasy eklenç çeşmesi bolupdyr.

XIX asyryň ahyryndaly barlag dokumentlerinde şal mata diýlip atlandyrylýan ýüpek matany taýýarlamakda saryk aýallarynyň sungaty aýratyn bellendir, bu hakynda wenger syýahatçysy A.Wamberi şeýle ýazyşy: «Saryk aýallary şal matany öndürmekde şöhratlanýarlar. Ol 3-4 ýaşyndaky köşegiň ýüňünden edilýär, ony ilki baş günläp süýtde gaýnadýarlar, netijede ol ýüpek çeyelik we ýumşaklyk häsiýetine eýe bolýar. Bu ýüňden taýýarlanan mata juda owadandyr we berkdir hem-de daşky geým üçin ulanylýar. Ol Persiýa örän gymmat bahadan satylýar.

Rus syýahatçysy P.M.Lessar hem şal mata hakynda şeýle ýatlaýar: «Persiýada we Hyratda şal matanyň böleginiň bahasy 2.000.000 gyranyna durýar. Saryklar goýun ýüňünden has arzan matany hem öndürýärler, onuň bölegi 80 gyranyna durýar. Ol ak reňklidir. Düýe we geçi ýüňünden taýýarlanan açyk goňur reňkli mata iň oňady hasaplanylýar. Ýüň matalar Balkan etegindäki ýomutlarda hem, merwli tekelerde hem, Hywa oazisiniň türkmenlerinde hem dokalypdyr».

Matany boýamak we oňa ýumşaklyk häsiýetini bermek täsin bolupdyr. Munuň üçin ussa aýallar şor suwuk hamyr taýýarlapdyrlar hem-de ony birnäçe sagatlap bulapdyrlar. Netijede ak reňkli suwuklyk, ýagny peti-hamyr süýdi alnypdyr, tä ýelim alnýança, ony birnäçe sagatlap gaýnadypdyrlar. Şundan soň oňa ýüpek sapaklaryny atypdyrlar we 1,5 sagatlap saklapdyrlar. Açyk goňur reňkli sapaklar ýalpyldapdyr we çeye bolupdyr. Olardan taýýarlanan matalar pugta, şol bir wagtda-da ýumşak bolupdyr. Erkek adamlaryň şu matadan taýýarlanan geýimleri XIX asyrdan günorta-gündogar Türkmenistanyň bazarlarynda örän ýokary bahalanypdyr.

### **1882-1890-njy ýyllaryň «Zakaspi oblastyna syndan»**

«Teke halyalary, palaslary, ýüň matalary matasynyň we reňkleriniň pugtalygy, nagyşlarynyň täsinligi bilen meşhurlyga eýedir, olar Russiýada we daşary ýurtlarda örän ýokary bahalanýar we gowy ýerlenilýär».

«Ýüň, ýüpek we nah matalary boýamak üçin boýaglary türkmenler Hywadandan we Persiýadan alýarlar, sary boýagy «Saryç» diýlip atlandyrylýan ýerli ösümlükden alýarlar».

«Ýüň öz häsiýeti boýunça dürli önümleri öndürmekde ulanylýar: keçe üçin has pes hili ýüň sarp edilýär, orta we ýokary hili

ýüňden haly dokalarylar, düýe ýüňünden büdür-südür mata dokalarylar, iň gowy düýe ýüňünden bolsa don üçin mata dokalarylar».

Pagtadan ak reňkli biýz öndürilýär. Biýzi türkmenler ýorgan-ýassyklary daşlamak üçin ulanýarlar».

«Ýüpek türkmen aýallary aýal geýimlerini, ýassyk-ýorgan daşlaryny nepislik bilen taýýarlaýarlar, tahýa tikýärler».

«Saryk aýallary düýe ýüňünden açyk goňur we ak reňkli inçe matalary dokalarylar. 1889-njy ýylda Ýolöten pristawlygynda satmak üçin 500 çäkmen öndürildi, arassa ýüňüň bir puty 3 rubldan satyldy hem-de Russiýa we Fransiýa äkidildi».

### **1896-njy ýyldaky «Zakaspi oblatyna syndan»**

*«Zakaspi oblastynyň 1896-njy ýylda Nižniý-Nowgorodda geçirilen Bütinrussiýa sergisine gatnaşmagy».*

«Türkmen dokmaçylary gelmäňkä, ýüňi taýýarlamagyň (daramak, egirmek we boýamak...) türkmen usuly düşündirildi. Aýratyn gutuda sapak üçin boýaglaryň toplumu ýerleşdirildi. Zalda hünärmentçilik gurallaryndan dokma stanogy oturdylypdyr, ol düýe ýüňünden mata dokamak üçin niýetlenipdir. Şeýle hem, bu ýerde pagtany we ýüňi egirmek üçin ik, ýüpek saramak üçin emjam, nah mata üçin mäkili dokma guraly ýerleşdirilipdir.

Tekelerde halylardan başga-da türkmenler tarapyndan düýe ýüňünden, ýüpekden we nahdan edilen matalaryň nusgalary goýlupdyr. Bu ýerde Merw we Krasnowodsk uýezdlerinden galyň mawudyň dürli görnüşleriniň toplumlary, Merw, Ashabat, Tejen we Maňgyşlak uýezdlerinden ýüpek we nah matalar, ýüpek we nah ýüplükler, ýüpek çig maly, ýüpler we dürli hili taslamalar bar».

«1908-nji ýylda Owganystan bilen söwda boýunça Zakaspi oblastyndan 1 million 930 müň 194 rubl bahasy bolan nah matanyň 46.657 pudy, 1500 rubl bahasy bolan ýüpek matanyň 12 pudy, 1699 rubl bahasy bolan dürli mawudyň 27 pudy, 60099 rubl bahasy bolan ýüň matanyň 494 pudy äkidildi».

## 1910-njy ýyldaky «Zakaspi oblastyna syndan»

*«Hasabat döwründe 318460 rublluk möçberde halylar, keçeler, çuwallar, torbalar, ýüň we ýüpek matalar öndürildi, 226505 rubblugy hem satyldy».*

*«Krasnowodsk uýezdi boýunça ýüpek matanyň 520 bölegi, Ashabat uýezdi boýunça 1978 bölegi, Tejen uýezdi boýunça maglumat ýok, Merw uýezdi boýunça 742 bölegi öndürildi; Krasnowodsk uýezdi boýunça düýe we goýun ýüňünden mawudyň 560 bölegi, Ashabat uýezdi boýunça 3841 bölegi, Mary uýezdi boýunça 1101 bölegi öndürildi, Krasnowodsk uýezdi boýunça 3000 rublluk möçberdäki donlaryň 460-sy öndürildi we 250 don satyldy; Maňgyslak uýezdi boýunça nah matanyň 150 bölegi, Krasnowodsk uýezdi boýunça 325 bölegi Ashabat uýezdi boýunça 954 bölegi, Tejen uýezdi boýunça hen 1053 bölegi öndürildi».*

Nina GÝULUMÝAN,

Türkmenistanyň Merkezi döwlet arhiwiniň uly ylmy işgäri.

# «Adalat» gazetini, 1999 ý. Taryhy makalalar